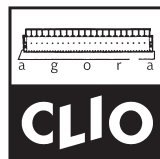

Branka Prpa

**SRPSKI
INTELEKTUALCI
I JUGOSLAVIJA
1918–1929.**

Beograd, 2018

Sadržaj

Prolog	
<i>Istoričar i učesnik istorije</i>	9

Umesto uvoda	
<i>Ko je intelektualac?</i>	11

I DRŽAVA

1. Država u nastajanju	19
Evropska avantura srpske intelektualne grupacije (1918–1920)	19
Jugoslovenska demokratska liga	27
Nova-stara svest povratnika	40
Državno-pravni provizorijum	44
2. Preispitivanje identiteta	56
Da li je moguća jugoslovenska nacija	56
Vidovdanski ustav	64
Zadocenele rasprave: Pleme ili narod ili nacija	70
Nacionalizam i jugoslovenstvo	76

3. Unitarizam ili federalizam, centralizam ili decentralizam	89
Rasprave o unutrašnjem uređenju (1918–1921)	89
Anketa o srpsko-hrvatskim odnosima	109
Sastanak na Ilidži	120
Zagrebački Kongres javnih radnika	126
Desetogodišnjica ujedinjenja	135
4. Monarhija ili republika	138
Neborbeni republikanizam	138
Ko je suveren: Ustavotvorna skupština ili kralj	142
Vidovdanski ustav i monarhija	148
Politički život i kralj	149
Diktatura	156
5. Institucije	160
Parlament	160
Mogućnosti izbora	160
Problem političke prakse	168
Političke stranke	180
Zahtevi za novim političkim grupisanjem	180
Demokratska stranka	186
Radikalna stranka	192
Hrvatska seljačka stranka	199
Izostanak nacionalnog predznaka:	
Jugoslovenska republikanska stranka;	
Komunistička partija Jugoslavije	208
Krizna političkog života ili kriza političkih stranaka	213
Demokratija	228
Poštovanje „pravila igre“	229
Lične slobode i politička prava	238

II DRUŠTVO

6. Evropski modernizacijski izazovi	255
Kraljevina SHS prema Evropi	256
Kraljevina SHS iznutra: država ili društvo	264
Seljačka ili industrijska zemlja	274
Liberalna ili socijalna država	289
Tradicionalni oblici društvene svesti: diskriminacija žena	305

III KULTURA

7. Između Istoka i Zapada	321
Kulturni identitet i kulturno-civilizacijska uporišta	321
Antievropski diskursi: Sloveni će preporoditi Zapad!	327
Antievropski Evropljani	347
Jugoslovenska kulturna paradigma: između kulturnog monizma i kulturnog pluralizma	354

Epilog

<i>Nastajanje i nestajanje jednog ideala</i>	369
--	------------

Biografije srpskih intelektualaca, aktera knjige	373
---	------------

Izvori i literatura	397
----------------------------------	------------

Arhivi	397
Štampa	398
Objavljeni dokumenti; memoari i ostali spisi	399
Bibliografija	399

Prolog

Istoričar i učesnik istorije

Kada sam, 1989. godine, prijavila doktorsku tezu o srpskim intelektualcima i njihovom odnosu prema jugoslovenskoj državi, u istorijskom vremenu koje pripada prvim decenijama XX veka, nisam mogla zamisliti da se bavim istorijom koja će me zapljusnuti kao cunami, koja će razrušiti, opustošiti i uništiti moju savremenost i temu mog istraživanja. Počeo je rat, a s njime je počeo i moj lični i profesionalni pakao u koži istoričara i učesnika istorije. Kako uopšte pisati o stvaranju jugoslovenske države u trenutku njenog nepovratnog sloma, kako se izvući iz dva toka istorije koja se međusobno isključuju?

Gubitak temelja, s kojim sam se suočila, podrazumevao je poricanje razuma i poricanje svakog morala. Doneo je pogled u ništavilo čoveka-građanina koji se, u iznenadnom procesu metamorfoze, preobratio u čoveka-varvarina. Bilo je jednostavno ubiti. Motiv se tražio upravo u onome što je bio esencijalni sadržaj jugoslovenske države, njen nacionalni i verski diverzitet. Upravo ona, sama po sebi, raspaljivala je besove koji su ubijali ljude i rušili gradove. Bilo je potrebno ubiti tvorevinu koja je počivala na ideji tolerancije, bilo je potrebno ubiti ljubav prema bogatstvu različitosti koje smo mi, neki drugi i drugačiji, gajili prema njoj. U mojoj ličnoj percepciji Jugoslavije, nju su reprezentovale tri najlepše crkve: Sveti Duje u Splitu, Katađozbegova džamija u Mostaru i Visoki Dečani na Kosovu i Metohiji. Katolička, islamska i pravoslavna bogomolja u svesti i esteticima, eto, to je bila Jugoslavija. Disolucija te i tekve države pokazala je da postojimo „mi“ i da postoje „oni“. Nismo ih do tada poznavali ali, upoznali smo ih. Sve je počelo

ličiti na antifašističku borbu između „nas“ i „njih“ i zato, odbijajući da budem pasivni, neopredeljeni posmatrač, pridružila sam se anti-ratnom pokretu u Beogradu koji se uobličavao odmah nakon početka rata, ranih devedesetih.

Profesionalno, uz velike napore, nisam kontaminirala sopstvenom sadašnjošću prošlo vreme koje sam istraživala i o kojem sam pisala. Bilo je to gotovo nadrealno iskustvo. Zbog toga, ovo je ratna knjiga, koja ne govori o ratu. Ona je prosto vanvremenska. Govori o prethodnoj istoriji i pokazuje kako će i zbog čega buduća istorija nestati.

Doktorska teza pod nazivom „Jugoslavija kao moderna država u viđenjima srpskih intelektualaca 1918–1929. godine“, odbranjena je 1996. godine na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Mentor mi je bio prof. dr Andrej Mitrović. I ne samo to. Bio mi je kolega i prijatelj, saborac u ratnim vremenima, zajedno sa prof. dr Ljubinkom Trgovčević-Mitrović, koleginicom i prijateljicom koja je prva započela istraživanja koja se odnose na ulogu srpskih naučnika u stvaranju Jugoslavije. Moram pomenuti i članove komisije, prijatelje i saborce. To su: prof. dr Aljoša Mimica (sociolog), prof. dr Milan Ristović (istoričar), dr Božidar Jakšić (sociolog). To su bili ljudi visokih naučnih kriterijuma i visokih zahteva kada je bio u pitanju moj rad ali, isto tako, visokih moralnih standarda u odnosu na izopačenu realnost u kojoj smo živeći i radili.

Ova knjiga predstavlja za mene traumatično iskustvo zbog uslova u kojima je nastala ali i zbog teme koja se odnosi na stvaranje države čijem razaranju sam prisustvovala kao i fatalnom i nenadoknadivom gubitku života njenih građana. Pune dvadeset dve godine nisam je uzela u ruke. Nisam je otvorila niti ponovo pročitala. To sam odlučila da uradim ove godine, na stogodišnjicu stvaranja jugoslovenske države. Posle svega, to je najmanje što mogu da uradim za jednu istoriju i za sve nas.

U Beogradu, 1. jula 2018. godine

Umesto uvoda *Ko je intelektualac?*

„Intelektualac nije čovek. To je društvena dimenzija“ – odgovorio bi na ovo pitanje Bernar-Anri Levi.¹ Lakoća njegovog odgovora samo naizgled otklanja višeslojnu, kontradiktornu upotrebu i razumevanje ovog pojma. Etimološki, on je izveden iz reči intelekt (intellectus–um) kojom se, još od antičkih vremena, označava najviša ljudska spoznajna moć. Ali u širem, društvenom smislu, intelektualac je pojam koji pripada XVIII, XIX i XX veku. Upotrebljen je u Francuskoj za vrijeme Drajfusove afere podrazumevajući angažman grupe ljudi, pokrenutih Zolinim čuvenim tekstom „Optužujem“, koji je sudski problem afere transformisao u problem savesti francuskog društva.²

U svakodnevnoj upotrebi, intelektualac se dovodi u vezu s vrednosnim kategorijama kao što su: istina, razum, pravda, univerzalnost. Može se nabrajati i dalje ali, sa stanovišta istorijskog iskustva XX stoleća, *angažman* i *umnost* su početne pretpostavke svih pokušaja definisanja intelektualaca. Te dve primarne osobine dovode i do treće, a to je *kritičnost* ili poriv za demistifikacijom i kontinuiranim obračunom sa „svetim“ i tabuizovanim preprekama ljudske egzistencije. Zatvoren u dogmama i zabranama, čovek evropske civilizacije vegetirao je u umnom ćorsokaku. Prve naznake strategije razvoja nagoveštavaju

---

¹ Bernard-Henry Levy, *Pohvala intelektualaca*, Radionica SIC, Beograd, 1988, str. 61.

² Reč intelektualac pominje se prvi put 14. januara 1898. godine na stranicama lista *Aurora* u tekstu „Manifest intelektualaca“.

se stvaranjem mreže univerziteta, ili konceptom znanja kao ključne podloge za kompetentnost mišljenja. Rasprava o metodi, Fransisa Bejkona, postavlja temelje da bi naučni inventivni nered i antagonistička sučeljavanja funkcionisala kroz metodska sumnja i empiriju kao kriterijum provere svake spoznaje. Na taj način oslobođen je prostor za razvoj nauke i za razvoj intelektualnih elita koje više neće, kao teolozi, polaziti od dogmatski fiksiranog sveta već će odnose čoveka, ljudske zajednice i prirode podvrgnuti temeljnom preispitivanju. Preispitivanje svih vrednosti, metodska sumnja u istine i praktična primenljivost spoznaje, zapravo kritički odnos prema postojećem postali su, uz eksperiment, osnovna karakteristika novovekovne epohe i elita koje su ih proklamovale. Intelektualac, u tom kontekstu, nužno dobija dvostruku ulogu jer je ona rezultat prirode njegovih znanja. Njegova znanja se, s jedne strane, zasnivaju na kritičkom duhu koji razbija mitove, praznoverja i tabue, a s druge, na potvrdu univerzalnih principa, odnosno principa uma.³

U praksi je najčešća i najjednostavnija definicija intelektualca kao umnog radnika koji je, za razliku od fizičkog radnika, pripadnik nekog intelektualnog zanimanja, ili još prostije, on je čovek koji zarađuje mozgom a ne mišićima. Edgar Moren je u pravu kada osporava ovu razliku kao suštinsku u definiranju intelektualaca jer je i sam pojam intelektualnog rada veoma širok. Iako je ipak sklon da intelektualca kategorizuje u profesijama kulturno vrednovanim sa stanovišta humanističke ili klasične kulture, osnovna teza je da „pojam intelektualca ne odgovara samoj profesiji koliko ulozi u društvu“. Ilustruje je primerom pisca koji, dok piše roman je pisac, ali ako progovori o torturi u Alžiru on je intelektualac.⁴ Pisac bi o tome mogao govoriti i kao običan građanin ali, u ovom slučaju, on govori u ime jedne posebne profesije koju izvlači iz kulturnih vrednosti, ili iz znanja o čoveku koja podrazumeva njegova profesija. Zato je za Morena intelektualac svest intelektualna i moralna, odnosno on je „čuvar vrlina univerzalne svesti“.⁵ U skladu

³ Edgar Morin, *Intelektualci : „Kritika mita i mit kritike“*, *Marksizam u svetu*, 1–2, Beograd 1977, str.70

⁴ E.Morin, *Intelektualci*, str. 69

⁵ *Isto*, str. 69.

sa ovim osnovnim postavkama, definiše intelektualca na osnovu tri momenta: po kulturno vrednovanoj profesiji; po društveno-političkoj ulozi i po svesti koja komunicira sa univerzalnim.

Da je nemoguće zaobići društvenu dimenziju intelektualca, pokazuju i Frederik Bon i Mišel-Antoan Burnije kad ga identifikuju kao čoveka koji društvo objašnjava na kritički način, „neprestano ga osporava i predstavlja u razobličujućem ogledalu, čime podstrekava njegov preobražaj“.⁶ Sličnu definiciju dao je i Alvin Guldner tvrdnjom da su intelektualci oni koji su spremni, ne samo da se upuste u kritiku konvencionalnog saznanja i institucija koje ga proizvode već i paradigmi „koje predstavljaju prihvaćene ideale istraživačkih zajednica i izgrađenih varijanti kojima one govore.“ Po njegovom mišljenju, istraživači i naučnici nisu intelektualci po definiciji, oni to mogu postati jedino ako prihvataju stanovište kritike paradigmi u okviru razrađenih govornih varijanti svojih domena istraživanja i nauke.⁷

Umnost – angažovanost – kritičnost, kao neizbežna trijada u objašnjenju intelektualca, veoma često je instrumentalizovana u političkoj praksi XX veka. Projekti društva „više pravednosti“ rabili su evropske intelektualce kao vojnike revolucije. Iz tih razloga je Pjer Fužerola tvrdio da je intelektualna svest „nesretna svest“, jer razrešenje kakvo ona zamišlja za univerzalnog čoveka podrazumeva sredstva koja joj ne stoje na raspolaganju. „Tako oni traže 'državnu vlast' u ličnosti poniženih i uvređenih koji ubrzo ustupaju mesto političkim predstavnicima svih vrsta kojima na kraju intelektualci služe verujući da služe čoveku“⁸

Iz razloga „upotrebe“ ili „zloupotrebe“ intelektualca proistekao je i četvrti element definicije – *autonomnost*. Samo autonoman intelektualac može biti kritički intelektualac. Na tom tragu je i Karl Manhajm kada formulira tezu o „slobodno lebdećoj inteligenciji“ koja je u stanju da ostvari potpuniju viziju društvenog totaliteta, više nego bilo koja druga klasa, zato što nema određenijeg društvenog položaja i poseb-

⁶ Frederic Bon i Michel-Antoine Burnier, „Novi intelektualci“, *Marksizam u svetu*, 1–2, Beograd 1977, str. 85–86.

⁷ Alvin Gouldner, „Uvod u teoriju revolucionarnih intelektualaca“, *Marksizam u svetu*, 1–2, Beograd 1977, str. 183.

⁸ Pierre Fougeryrollas, „Reč intelektualac“, *Marksizam u svetu*, 1–2, Beograd 1977, str. 82.

nih interesa, podrazumevajući pod tim i njeno političko pasiviziranje, odnosno odvajanje od političkih organizacija.⁹

Zapadnoevropski razvojni pravac u nastanku intelektualaca kao fenomena modernog doba, nije se širio pravolinijski ni u sadržini, ni u idejnoj recepciji. Zasluga ili krivica za to pripada evropskom Istoku koji stvara pojam inteligencije koji će ući u ravan antagonističkog i konfuznog razlikovanja od prihvaćene definicije intelektualaca. Polazeći od toga da inteligencija nastaje u Rusiji, koja fermentiše i prosejva evropske ideje i iskustva, i da se pod njom podrazumevao „skup kultivisanih u odnosu na, s jedne strane, masu neobrazovanih, a s druge, na varvarsku vlast“, evropska definicija morala se dodatno objasniti. Moren pokušava to razlikovanje utemeljiti na tvrdnji da se „intelektualci javljaju u jednom društvu gde suprotnosti nisu toliko brutalne i gde se kultura prostire na širu sferu društva“.¹⁰

Takvo mišljenje donekle deli i Nikolaj Berđajev kada u razmatranjima o nastanku ruske inteligencije njeno rođenje vezuje za Radiščeva i njegovu rečenicu: „Pogledao sam oko sebe – duša moja je bila ranjena patnjama čovečanstva.“¹¹ Stoga će se, po Berđajevu, ruska misao uvek baviti preobražavanjem stvarnosti, „saznanje će biti povezano sa promenom“. Ruska inteligencija ponovila je Puškinov uzvik prilikom čitanja *Mrtvih duša*: „Bože, kako je tužna naša Rusija!“ i zato je, kako navodi Berđajev, „pokušavala da pobegne od nepodnošljivo tužne ruske stvarnosti“. Projektovana idealna stvarnost bila je dopetrovska Rusija, ili Zapad, ili buduća revolucija. Ruska emocionalna revolucionarnost bila je određena tom nepodnošljivom stvarnošću, „njenom nepravdom i nakaznošću“.¹² Onemogućena u svom političkom delovanju, ruska inteligencija počela je ličiti na monaške redove. Tako je odlazak iz sveta koji je ogrezao u zlu, askeza, sposobnost za žrtvovanje i podnošenje mučeništva, postala njena bitna karakteristika. Iz tih razloga, Berđajev je čak tvrdio da bi bilo pogrešno izjednačavati rusku inteligenciju sa

⁹ Karl Manhajm, *Ideologija i utopija*, Beograd 1978.

¹⁰ E. Morin, „Intelektualci“, str. 69.

¹¹ Nikolaj Berđajev, *Ruska ideja (Osnovni problemi ruske misli XIX i početkom XX veka)*, Beograd 1987, str. 31.

¹² *Isto*, str. 32.

zapadnim shvaćanjima pojma intelektualac jer „njoj su pripadali ljudi koji se uopšte nisu bavili intelektualnim, duhovnim trudom [...], koji nemaju u sebi mnogo duhovnog, intelektualnog.“¹³

Razlika između intelektualca i inteligenta može se na osnovu Morenovih i Berđajevih definicija u socijalnom kontekstu iskazati i kao razlika između liberalnog, građanskog i kasnofeudalnog, autokratskog društva koja su u praksi stvarala i različite oblike umnog angažmana. Ali bez obzira na moguće distinkcije, najčešće se između intelektualca i inteligencije ne prave drastične razlike koje jasno ograničavaju upotrebu jednog ili drugog pojma. Jedan i drugi su dovoljno kontradiktorni u određivanju unutrašnjih granica „aktivnog“ i „pasivnog“ uma da bi suštinski bili međusobno konkurentni.

Pojam inteligencije pokušalo se nadgraditi terminom „stvaralačka inteligencija“, odnosno nastojala se preciznije odrediti njena društvena funkcija. Tako je njemački sociolog Teodor Gajger napravio razliku između inteligencije u širem smislu „akademski obrazovani praktičari“ i inteligencije u užem smislu koju čine „stvaraoci i održavaoci kulturnih dobara“ (umetnici, naučnici, pronalazači, politički, društveni i privredni novatori). Na osnovu Gajgerovih teorijskih postavki Miloslav Janićijević izveo je i selektivne principe na kojima je temeljio svoje istraživanje jugoslovenske inteligencije između dva svetska rata.¹⁴

Opređeljivanje između pojmova koji obuhvaćaju intelektualce i inteligenciju može biti formalno ili pak suštinsko u zavisnosti od toga kakvo značenje se pridodaje ovim prevashodno teorijskim kategorijama. Za istoričara ova dilema može se razrešiti prirodom pitanja koje je sebi postavio u težnji za rekonstrukcijom ili problematizacijom. Ako je predmet njegovog interesovanja recepcija modernih ideja građanskog sveta Evrope, s početka XX stoleća, posve je logično da preferira upotrebu pojma intelektualac imajući u vidu genezu njegovog nastanka, kao i sve ono što ga atribuiru u svakodnevnoj upotrebi. Opređeljujući se za pojam intelektualca, istoričar može iskazati i svoju nameru da predmet svog istraživanja personalizuje, odnosno da traga za posve

¹³ Nikolaj Berđajev, *Izvori i smisao ruskog komunizma*, Beograd 1989, str. 12.

¹⁴ Miloslav Janićijević, *Stvaralačka inteligencija međuratne Jugoslavije*, Beograd 1984, str. 9–10.

markantnim predstavnicima jedne šire društvene grupe kakvu podrazumeva pojam inteligencije.

Na kraju, postavlja se pitanje da li upotreba pojma intelektualac u različitim društvima može podrazumevati ista značenja? Kom društvu ili naciji intelektualac pripada? Levi bi na to odgovorio: „Intelektualac kao takav nema mirisa. On je doista bez boje.“ Primer Sen-Džon Persa koji, oficiru američkog ureda za emigraciju koji ga moli, 1940. godine, da kaže svoje prezime, ime, mesto stanovanja i zanimanje, odgovara: „stanujem u svom prezimenu, iz svog sam jezika, nemam druge prave otadžbine sem svojih ideja, a istinski se osećam kod svoje kuće samo u okrilju duhovnih porodica koje samo odabrao...“ to najbolje potvrđuje.¹⁵

Naravno, to ne znači da intelektualac nema osećanje pripadnosti. On samo svoju pripadnost stalno nadvisuje time što o njoj govori bez obožavanja, raspravlja u dijalogu, problematizuje u okviru permanentne sumnje i vere u ispravnost svojih stavova. Umnost–angažovanost–kritičnost–autonomnost su primarne pretpostavke njegove definicije u bilo kom društvu i u bilo kojoj naciji. Za istoričara je intelektualac nacionalno određen i utoliko što problematizuje društvo u kojem živi, na način koji je kompetentan, moralan, razuman ali i univerzalan.

Na pitanje „ko je intelektualac“, istoričar će odgovoriti s pozicija svoje struke. Takav odgovor ne mora biti celovit, pa čak ni tačan. On će se uobličiti nezavisno od ličnih stavova istoričara. Možda će i iznenaditi istoričara. Ali, u svakom slučaju, pokazat će što za određeno društvo ili naciju, u jednom vremenskom periodu, intelektualac zaista znači.

---

¹⁵ Bernard-Henri Levy, *Pohvala intelektualaca*, str. 57.